

Актуальна тема номера:
“ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ВІТЧИЗНЯНОГО
ПОДАТКОВОГО ПРАВА:
ДО 30-РІЧЧЯ ВИДАННЯ ПЕРШОГО
В УКРАЇНІ ПІДРУЧНИКА З ПОДАТКОВОГО ПРАВА”

DOI: 10.33498/Юсп-2024-04-009

Микола Кучерявенко

доктор юридичних наук, кандидат економічних наук,
професор, академік НАПрН України,
перший проректор Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

ВСТУП ДО АКТУАЛЬНОЇ ТЕМИ

Перший підручник з податкового права¹ в Україні побачив світ саме в Харкові, саме в нашому університеті – Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого. Дійсно, через рік набула фактично щорічного оновлення тенденція видання підручників з податкового права в Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого.

Початок 90-х років ХХ століття. Незалежність України проявляється та відбивається у всіх сферах і напрямках втечі із радянського минулого. Склалися декілька викликів і тенденцій.

По-перше, виокремлення та практичне народження саме податкових відносин. Ні, не можна вважати, що податків до цього не було, але в умовах радянської моделі організації фінансових відносин перевага віддавалась не стільки податкам, скільки фактично конфіскації того, що підприємства заробили із виділенням їм певного “прожиткового мінімуму” (фонд матеріального заохочення, фонд соціально-культурних заходів і житлового будівництва, фонд розвитку виробництва)². Тому податкові відносини зводились до окремих податків з громадян³, колгоспів, кооперативних та громадських

¹ *Налогове право України: учебное пособие* (Н Бархтян, И Криницький, Н Кучерявенко (руководитель авторского коллектива), В Лазарев, Е Шевердина, Харьков–Иловайск, 1994) 266.

² Див. докладніше: Н Кучерявенко, *Курс налогового права: в 6 т. Т. 1, ч. 2: Генезис налогового регулирования: в 2 ч.* (Легас 2002) 628–9.

³ Про прибутковий податок з громадян Української РСР, іноземних громадян та осіб без громадянства: Закон України від 5 липня 1991 р. № 1306-ХП (Закон не застосовується на території України згідно із Законом № 2215-IX від 21.04.2022) <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-12#Text>> (дата звернення: 30.04.2024); О податке на холостяков, одиноких и бездетных граждан СССР: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 21 ноября 1941 г. <<https://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data04/tex16436.htm>> (дата звернення: 30.04.2024).

© Микола Кучерявенко, 2024

організацій⁴. Але для незалежної України така ситуація була неприйнятною. До того ж, для адекватного відображення стану розвитку суспільних відносин у сфері оподаткування в 1990 р. були утворенні спеціальні органи, компетенція яких зосереджувалася саме на контролі за справлянням податків та зборів⁵.

По-друге, принципове реформування законодавства, яке регулювало сплату податків та зборів. На межі 1991–1992 рр. склалася дуже непроста, певною мірою конфліктна ситуація, коли закони УРСР⁶ застосовувались поряд з законодавчими актами незалежної України. Крім того, цікавим було те, що поряд із законами України⁷ до системи податкового законодавства входили підзаконні акти, які мали юридичну силу закону. До таких актів належали декрети Кабінету Міністрів України⁸, які були прийняті протягом півріччя в 1992–1993 рр. Певний декретний вибух стався 26 грудня 1992 р., коли з'явилась переважна більшість декретів Кабінету Міністрів України, що регулювали податкові відносини. Коригування податкового законодавства надалі здійснювалось через зміни у відповідних законах, і лише з 1 січня 2011 р. набув чинності Податковий кодекс України.

По-третє, коригування навчальних дисциплін. Новий посттоталітарний рівень суспільних відносин зумовив кардинальні зміни як у наборі навчальних дисциплін, так і в методиці їх викладання. Створена в 1991 р. кафедра правових основ підприємництва та фінансового права університету об'єднала дві найактуальніші тенденції в становленні нетрадиційних для радянського минулого поглядів та уявлень, наукових теорій. Одна із цих тенденцій віддзеркалювала всі напрями, які пов'язувались з правовим упорядкуванням підприємницьких відносин, що в підсумку мало наслідком появу комплексу господарсько-правових дисциплін. Друга тенденція охоплювала фінансово-правовий блок, викладачі якого забезпечували викладання таких

⁴ О подоходном налоге с кооперативных и общественных организаций: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 1 марта 1979 г. <<https://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data02/tex13895.htm>> (дата звернення: 30.04.2024); О подоходном налоге с колхозов: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 11 августа 1948 г. <https://ru.wikisource.org/wiki/Указ_Президиума_ВС_СССР_от_11.08.1948_о_подоходном_налоге_с_колхозов> (дата звернення: 30.04.2024).

⁵ Про створення державної податкової служби в Українській РСР: Постанова Ради Міністрів Української РСР від 12 квітня 1990 р. № 74 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74-90-%D0%BF#Text>> (дата звернення: 30.04.2024).

⁶ Див.: Про систему оподаткування: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки 25 червня 1991 р. № 1251-ХІІ <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1251-12/ed19910625#Text>> (дата звернення: 30.04.2024); Про державну податкову службу в Українській РСР: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509-12/ed19901204#Text>> (дата звернення: 30.04.2024).

⁷ Наприклад: Про оподаткування доходів підприємств та організацій: Закон України від 21 лютого 1992 р. № 2146-ХІІ <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2146-12#Text>> (дата звернення: 30.04.2024); Про податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів: Закон України від 11 грудня 1991 р. № 1963-ХІІ <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1963-12#Text>> (дата звернення: 30.04.2024) і т. д.

⁸ Див.: Про податок на добавлену вартість: Декрет Кабінету Міністрів України від 26 грудня 1992 р. № 14-92 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/14-92#Text>> (дата звернення: 30.04.2024); Про акцизний збір: Декрет Кабінету Міністрів України від 26 грудня 1992 р. № 18-92 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/18-92#Text>> (дата звернення: 30.04.2024); Про місцеві податки і збори: Декрет Кабінету Міністрів України від 20 травня 1993 р. № 56-93 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56-93#Text>> (дата звернення: 30.04.2024); Про податок на промисел: Декрет Кабінету Міністрів України від 17 березня 1993 р. № 24-93 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/24-93#Text>> (дата звернення: 30.04.2024) і т. д.

дисциплін, як: “Фінансове право”, “Податкове право”, “Банківське право”, “Правове регулювання фінансово-кредитного механізму”. На відміну від фінансового права решта були абсолютно нові для викладання.

По-четверте, відсутність підручників і навчальних посібників. Тобто це не означало, що підручників не було взагалі. Вони були, але радянські. На певний нетривалий час ще можна було б допустити використання підручників щодо опанування сталих традиційних знань (теорія держави та права, історія держави та права і т. д.). Але виключно на нетривалий час, бо залишки комуністичної ідеології, яка формувала засади наукових поглядів у таких виданнях, не давали підстав розглядати їх як сталий навчальний матеріал. Решта підручників з традиційних правових дисциплін теж потребували принципового коригування, бо поява національного законодавства провела межу між радянським законодавчим масивом і законодавством незалежної України. Найскладніша ситуація була пов’язана із підручниками та навчальними посібниками з тих дисциплін, яких до недавнього часу не було взагалі. І саме до них належало податкове право. Саме тому об’єктивні вимоги для появи такого підручника з податкового права були очевидними. І ми зробили це першими.

Авторський колектив цього першого підручника складався із викладачів, які забезпечували на кафедрі правових основ підприємництва та фінансового права викладання фінансово-правових дисциплін та авторів, які мали відповідний досвід щодо відносин оподаткування (Н. Барахтян, І. Криницький, М. Кучерявенко, В. Лазарев, О. Шевердіна). Не можна вважати це видання найдосконалішим, але важливо, що воно започаткувало вихідні засади структурування курсу (Поняття податку. Податкова система. Податки з юридичних осіб. Податки з фізичних осіб. Місцеві податки та збори. Контроль за справлянням податків); було запропоновано та використано певний глосарій, основи термінології, яка використовувалась і є актуальною досі; тексти основних законодавчих актів щодо податків і зборів, які справлялись на початок 1994 р.

Ця подія зумовила певний якісний поштовх, який сприяв не лише кількісному зростанню навчальної літератури такого типу, а й появи наукових продуктів іншого типу. Так, починалося все з простого – інкорпораційних збірників, які характеризували стан податкового законодавства у відповідний період⁹. Підручник з податкового права витримав на сьогодні понад 30 видань¹⁰. Окремий блок склали видання за межами України¹¹. Триває робота над виданням Курсу податкового права в 6 томах (8 книгах)¹².

⁹ Н Кучерявенко, *Налогове право: учебник* (Консум 1998) 447.

¹⁰ Див. наприклад: Н Кучерявенко, І Криницький, *Налогове право* (Ксилон 1995); Н Кучерявенко, *Налогове право: учебник* (Легас 2001); *Податкове право: навч. посібник* (М Кучерявенко ред, Юрінком Інтер 2003); *Податкове право: підручник* (Д Гетманцев, М Кучерявенко ред, Право 2023); *Податкове право (схеми)* (Д Гетманцев, М Кучерявенко ред, Право 2023).

¹¹ Див.: М Дамирчиев, Н Кучерявенко, С Рагімова, *Налогове право Азербайджанской Республики: учебное пособие* (А Касумов ред, Qanun 2009); *Налогове право: учебное пособие* (Ш Кубиев гл ред, Н. Кучерявенко, Ш. Тошматов ред, Ташкент: MATRIX 2022).

¹² Див.: Н Кучерявенко, *Курс налогового права: в 6 т. Т. I: Генезис налогового регулирования: в 2 ч. Ч. 1* (Легас 2002); Н Кучерявенко, *Курс налогового права: в 6 т. Т. I: Генезис налогового регулирования:*

Микола Кучерявенко

Складність і важливість податково-правового регулювання зумовили не лише постійну роботу над підручниками та навчальними посібниками з податкового права. Об'єктивно народилась і була реалізована потреба в отриманні якісного видання податково-процесуального характеру¹³. Складно переоцінити й видання науково-практичних коментарів Податкового кодексу України. Перший із них побачив світ уже через три місяці після набуття чинності цим кодифікованим актом¹⁴. Тобто 30 років не були змарновані, а були плідними для науковців у створенні навчальних продуктів з податкового права.

в 2 ч. Ч. 2 (Легас 2002); Н Кучерявенко, *Курс налогового права: в 6 т. Т. II: Введение в теорию налогового права* (Легас 2004); Н Кучерявенко, *Курс налогового права: в 6 т. Т. III: Учение о налоге* (Легас – Право 2005).

¹³ Див.: Н Кучерявенко, *Налоговый процесс: учебное пособие* (Алерта, КНТ, ЦУЛ 2010).

¹⁴ Н Кучерявенко, *Научно-практический комментарий к Закону Украины "О системе налогообложения"* (Консум 1998); *Податковий кодекс України: постатейний коментар: у 2 ч.* (М Кучерявенко ред, Право 2011) Ч. 1: *Податковий кодекс України: постатейний коментар: у 2 ч.* (М Кучерявенко ред, Право 2011) Ч. 2.